

УДК 339.5 : 631.11 : 338.439

**ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ АГРАРНИХ
ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ
БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**

Волченко Наталія Василівна

к.е.н, доцент кафедри менеджменту ЗЕД та євроінтеграції

Сумський національний аграрний університет

Статтю присвячено питанням зовнішньоторговельної діяльності аграрних підприємств України у контексті продовольчої безпеки держави. Метою дослідження є розробка теоретичних та методологічних положень щодо кореспондування зовнішньоторговельної діяльності аграрних підприємств з досягненням продовольчої безпеки. В роботі сформульовані теоретичні положення щодо зовнішньоторговельної та продовольчої безпеки держави; проведено аналіз індикаторів, які її характеризують (індекс продовольчої імпортозалежності, показник залежності від імпорту зернових, динаміка експорту аграрної продукції). На основі наявних даних визначено, що в Україні дотримуються проміжного підходу у забезпеченні продовольчої безпеки. Усі рішення, які стосуються лібералізації (з метою розвитку зовнішньоторговельної діяльності) та обмеження зовнішньоторговельних операцій (з метою утвердження продовольчої незалежності держави) повинні бути прийняті з врахуванням продовольчих потреб країни. Вони мають бути гнучкими та базуватися виключно на об'єктивних обставинах, систематичній перевірці та фактичних потребах забезпечення продовольчої безпеки держави.

Ключові слова: продовольча безпека, зовнішньоторговельна безпека, зовнішньоторговельна діяльність, імпортозалежність, експорт.

The article deals with Ukrainian agricultural enterprises' foreign trade in the context of food security. The purpose is the development of theoretical and methodological issues about agricultural products' foreign trade corresponding

with food security achievement. The paper states theoretical positions on foreign trade and food security; the analysis of indicators that characterize it (index of food importdependence, the rate of dependence on grain's imports, the dynamics of agricultural products' exports). Based on the available data set that Ukraine observe the intermediate approach in food security ensuring. All decisions regarding liberalization (for the development of foreign trade) and foreign trade restrictions (to strengthening food independence) should be taken with regard to the food needs of the country. They must be flexible and be based on objective circumstances, systematic verification of actual needs and food security ensuring.

Key words: food security, foreign trade security, foreign trade activities importdependence, export.

Актуальність проблеми. У поточному році майже 795 млн. осіб по всьому світі не можуть отримати достатньої кількості продовольства. Хоча дані цифри нижче, ніж у минулому десятилітті майже на 167 млн. осіб, проте все більшого впливу проблема вирішення продовольчої безпеки зазнає через недостатнє економічне зростання та політичну нестабільність в окремих країнах. Розв'язання даних проблем може лежати в площині міжнародної торговельної діяльності, лібералізація якої спричинить підвищення доступності продовольства, розвиток іноземного інвестування й загальне економічне зростання в кінцевому результаті. Одночасно з цим, не слід забувати про необхідність гарантування залишення необхідного мінімуму продовольства в середині країни-експортера, й можливостей внутрішнього імпортозаміщення, що підвищить рівень продовольчої незалежності держави.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблеми здійснення та управління зовнішньоторговельною діяльністю підприємств розглядалися у наукових працях В. Васенка, В. Власова, В. Губенка, Т. Зінчук, С. Кваші, А. Кіреєва, В. Козика, А. Кредісова, Л. Михайлової, А. Осики, Т. Осташко,

А. Румянцева, П. Саблука, В. Саллі, Т. Циганкової, В. Цимбалістого, І. Школи, О. Шубравської та інших. При цьому, проблемі продовольчої безпеки значна увага приділяється у працях як закордонних, так і вітчизняних науковців, серед яких слід відзначити В. Амбросова, Ю. Білика, В. Бойка, В. Галушка, С. Квашу, І. Лукінова, В. Олійника, Б. Пасхавера, Е. Румянцеву, П. Саблука, І. Топіху, Г. Черевка та ін. Не зменшуючи значення робіт даних науковців слід зазначити, що можливості розв'язання існуючих проблем у сфері продовольчої безпеки держави шляхом оптимізації та вдосконалення регулювання зовнішньоторговельної діяльності аграрних підприємств приділено недостатньо уваги, що обумовлює доцільність проведення даного дослідження.

Мета роботи. Метою дослідження є розробка теоретичних та методологічних положень щодо кореспондування зовнішньоторговельної діяльності аграрних підприємств України з досягненням продовольчої безпеки. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: сформулювати теоретичні положення щодо зовнішньоторговельної безпеки держави, провести аналіз індикаторів, які її характеризують та надати практичні рекомендації щодо вирішення наявних проблем.

Викладення основного матеріалу дослідження. Продовольча безпека на індивідуальному рівні, рівні господарства, держави, регіону чи світу досягається у тому випадку, коли всі люди у будь-який час мають фізичний, економічний та соціальний доступ до достатньої кількості безпечних та поживних продуктів харчування з метою задоволення своїх потреб та вподобань у їжі, щоб вести активний та здоровий спосіб життя [11, с. 28]. Зважаючи на нерівномірність природно-кліматичних та інших ресурсних можливостей різних територій, забезпечення продовольством населення не може бути здійснено виключно засобами даної територіальної одиниці. Відповідно постає питання повного чи часткового

забезпечення імпортом продовольством. На протипагу даній ситуації, у товаровиробника може виникнути бажання реалізації продукції за кордоном на більш вигідних умовах, не звертаючи уваги на вагомість даної продукції у забезпеченні продовольчої безпеки держави. Тобто, постає необхідність узгодження зовнішньоторговельної діяльності підприємств, особливо аграрного сектору, із продовольчою безпекою. Дане завдання однозначно покладається на державу, що пояснює виникнення у системі загальної безпеки держави безпеки зовнішньоторговельної.

Зовнішньоторговельна безпека – це стан зовнішньоторговельних відносин, що свідчить про спроможність держави протистояти впливу зовнішніх загроз у міжнародній торгівлі та мінімізувати заподіяні ними збитки, активно використовувати участь у світовому поділі праці для створення сприятливих умов розвитку експортного потенціалу і раціоналізації імпорту, забезпечувати відповідність зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам [8, с. 8]. Проблема полягає у врівноваженні розвитку експортного потенціалу та зменшенні імпортозалежності держави.

У Законі України “Про зовнішньоекономічну діяльність” [7] закріплені принципи, які, на нашу думку, дійсно являють собою те підґрунтя, на якому повинна базуватися зовнішньоторговельна діяльність. При цьому надаючи певну незалежність та свободу вибору у здійсненні зовнішньої торгівлі окремим суб’єктам зовнішньоекономічної діяльності, принципи зовнішньоекономічної діяльності встановлюють межі законності та юридичної рівності, звужуючи тим самим коло неприпустимих наслідків її здійснення, одним з яких може бути загроза зовнішньоторговельній, і як результат – продовольчій безпеці.

Позитивним є факт, що задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, у 2009-2013 рр.

здійснювалося, в основному, за рахунок продукції вітчизняного виробництва (табл.1).

Таблиця 1

Продовольча імпортозалежність України за основними групами продуктів у 2009-2013 рр. (у відсотках)

Продукти харчування	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	2,0	2,6	1,7	2,8	2,4
М'ясо і м'ясопродукти	19,2	15,9	10,4	17,1	13,0
Молоко і молокопродукти	4,7	2,9	2,7	4,2	5,5
Риба і рибопродукти	65,3	71,6	66,7	71,1	73,0
Яйця	1,0	0,9	0,4	0,5	0,6
Овочі та баштанні	3,7	4,7	3,8	2,9	3,2
Плоди, ягоди та виноград	54,2	51,3	48,3	48,1	45,8
Картопля	0,1	0,5	0,6	0,4	0,4
Цукор	6,6	20,5	15,3	0,6	0,7
Олія рослинна всіх видів	44,4	46,9	39,8	39,1	49,0
із неї олія соняшникова	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

Джерело: стовпці 2-5 – [4], стовпець 6 – [9]

Найбільш вразливими позиціями, з точки зору імпортозалежності залишаються позиції “риба та рибопродукти”, “плоди, ягоди та виноград”, “олія рослинна всіх видів”, частка імпорту у 2013 р. за цими групами у загальному споживанні становить 73,0; 45,8 та 49,0% відповідно (порогове значення індикатора визначено на рівні 30%).

Значний відсоток імпорту по групі “олія рослинна всіх видів” обумовлений ввезенням тропічних олій, які не виробляються в Україні (пальмова, кокосова олії тощо), але широко використовуються при виробництві продовольчих та непродовольчих товарів вітчизняними підприємствами. При цьому внутрішній попит на олію соняшкову повністю забезпечувався за рахунок власного виробництва.

Визначаючи детермінанти вразливості продовольчої безпеки, Організація з продовольства та сільського господарства ООН (ФАО) окремо визначає показник залежності від імпорту зернових як

співвідношення імпортованих зернових до суми виробництва зернових та імпорту зернових за мінусом експортованого обсягу. Фактично визначається доля імпорту зернових у загальному обсязі, що залишився на території держави. За останні 5 років в Україні спостерігається чітка тенденція до зниження рівня залежності від імпорту зернових з 0,79% у 2009 р. до 0,35% у 2013 р. (рис. 1.).

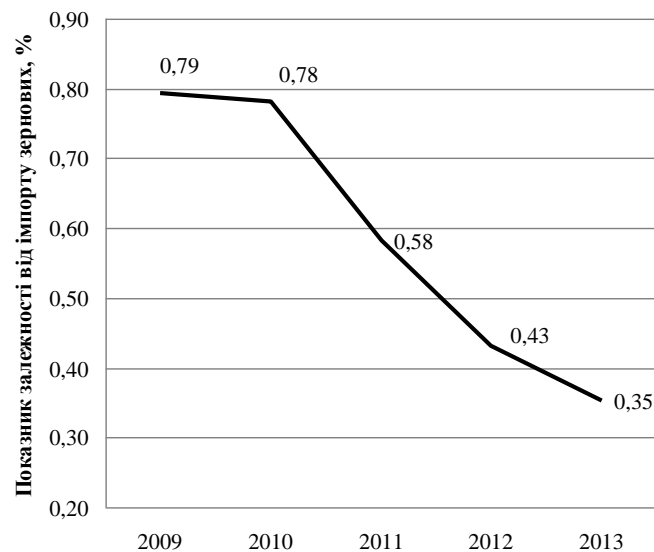

Рис. 1. Показник залежності від імпорту зернових України у 2009-2013 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [3]

Відбувається даний процес на фоні зростання середньої урожайності зернових на 33,9% за останні п'ять років (з 29,8 ц/га у 2009 р. до 39,9 ц/га у 2013 р.), що призвело до збільшення обсягів виробництва на 26,4%. При цьому, обсяги експорту збільшилися на 43,5% і становили у 2013 р. 28,7 млн.т, а обсяги імпорту скоротилися на половину до 0,1 млн.т. [1, с. 30].

Очевидною є стійка тенденція до збільшення обсягів реалізації аграрної продукції за кордоном. Так, у 2013 р. порівняно із 2009 р. обсяги експорту зросли на 78,95%, що в абсолютному вимірі становило 7509 млн. дол. США. При цьому, можна відмітити “сировинне переважання” у загальній структурі експорту продукції, що однозначно

свідчить про неоптимальність міжнародної торговельної діяльності (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка експорту аграрними підприємствами України продукції за основними товарними групами за 2009-2013 рр.

Назва товарної групи	Обсяги експорту аграрної продукції за товарними групами, млн. дол. США					Відхилення 2013 р. до 2009 р.		Відхилення 2013 р. до 2012 р.	
	2009	2010	2011	2012	2013	+/-	%	+/-	%
Живі тварини і продукти тваринного походження	596	771	936	961	1084	488	81,9	123	12,8
Продукти рослинного походження	5035	3976	5532	9214	8876	3841	76,3	-338	-3,7
Жири і олії тваринного і рослинного походження	1796	617	3396	4211	3507	1711	95,3	-704	-16,7
Готові харчові продукти	2088	2571	2939	3494	3557	1469	70,4	63	1,8
Разом	9515	7935	12803	17880	17024	7509	78,9	-856	-4,8

Джерело: розраховано автором за даними [3]

У попередніх дослідженнях нами визначалася певна кількість факторів, що гальмують розвиток зовнішньоторговельної діяльності аграрними підприємствами України. Якщо вплив зовнішніх факторів міжнародного економічного клімату та факторів, що походять від держави-контрагента, нажаль, неможливо уникнути, то внутрішньодержавні проблеми та внутрішні негативні фактори впливу можна подолати, або частково зменшити їх негативний вплив. Це можливо через: укрупнення сільськогосподарських підприємств; створення суб'єктів, що займаються реалізацією продукції закордон; вдосконалення системи відшкодування ПДВ; створення державних лабораторій по сертифікації продукції; розвиток системи інформаційного забезпечення сільськогосподарськими підприємствами [2, с. 160].

Активна реалізація експортного потенціалу не перешкоджає формуванню необхідних для держави запасів зерна. Так, відповідно до даних Звіту про стан продовольчої безпеки України у 2012 р. на початок 2013 р. у державному інтервенційному фонді було в наявності 1680 тис. тонн зерна, обсяг середньорічного внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, за даними статистики, становив 6653 тис. тонн. Виходячи з цього, індикатор достатності запасів зерна склав 25% [4].

Виділяється три основних підходи до забезпечення продовольчої безпеки: експортоорієнтований, протекціоністський та проміжний [6]. Від того, до внутрішнього, чи до зовнішнього ринку спрямована аграрна політика держави, а також від обсягів державної підтримки сільського господарства залежить те, якого підходу дотримується держава у забезпеченні продовольчої безпеки. Дотримуючись протекціоністського підходу країна забезпечує певний рівень розвитку АПК шляхом досить високого рівня субсидування виробників, регулювання внутрішнього ринку продовольства засобами цінової політики, регулювання та контролю за імпортом. Найпоширенішим, зрозуміло, є проміжний підхід, що поєднує риси протекціоністського та експортноорієнтованого, і використання якого залежить від постійно змінюваних обставин, серед яких можна назвати і зміни показників урожайності по роках, несприятливі погодно-кліматичні умови, зміни кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків тощо.

Постійне зростання обсягів експорту українського продовольства та державне регулювання й контроль АПК дозволяє говорити про те, що Україна дотримується проміжного підходу у забезпеченні продовольчої безпеки, як і більшість країн Європи. Даний підхід поєднує риси протекціоністського та експортноорієнтованого, отже його використання залежить від постійно змінюваних обставин, серед яких можна назвати і зміни показників урожайності по роках, несприятливі погодно-кліматичні

умови, зміни кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків тощо. Співставлення процесів нарощування обсягів експорту зерна та гарантування продовольчої безпеки не іде у розріз із тим фактом, що на регіональному рівні продовольча безпека передбачає міжнародний поділ праці. Як зазначає М. Калінчик, міжнародний поділ праці у контексті продовольчої безпеки передбачає розміщення виробництва продовольства згідно з наявними відносними перевагами тієї чи іншої країни і торгівлю без перешкод за доступними цінами. Тобто, окремі країни можуть і повинні виробляти найбільш придатні для їх умов продукти харчування, надлишки – експортувати, а деяку частину – імпортувати [5].

В останньому звіті ФАО [10, с. 34] щодо продовольчої небезпеки у світі чітко визначається наявність зв'язку міжнародної торгівлі та продовольчої безпеки. Проте, не акцентується увага на негативному впливі, хоча таку можливість не виключають для країн що розвиваються у коротко- та середньостроковій перспективі. Останні дослідження доводять, що країни, які підтримують зовнішньоторговельну діяльність аграрних підприємств тяжіють до задовільного рівня продовольчої безпеки, тоді як країни, що обмежують її – навпаки, мають проблеми у забезпеченні продовольчої безпеки. При цьому завелика підтримка також може призвести до погіршення усіх індикаторів продовольчої безпеки держави, а надмірна лібералізація поставить продовольчу безпеку під загрозу через чутливість до непередбачуваних змін глобального аграрного ринку.

Висновки. Зовнішньоторговельна діяльність аграрних підприємств сама по собі не може виступати прямою загрозою зовнішньоторговельній безпеці країни як складової продовольчої безпеки. Проте, ті ризики, виклики та непередбачувані обставини, які вона може принести до складових впливу на продовольчу безпеку обов'язково необхідно враховувати при формуванні політики регулювання зовнішньоторговельної діяльності в аграрній сфері. Усі рішення, які

стосуються лібералізації (з метою розвитку зовнішньоторговельної діяльності) та обмеження зовнішньоторговельних операцій (з метою утвердження продовольчої незалежності держави) повинні бути прийняті з врахуванням продовольчих потреб країни. Вони мають бути гнучкими та базуватися виключно на об'єктивних обставинах, систематичній перевірці та фактичних потребах забезпечення продовольчої безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волченко Н. В. Детермінанти вразливості продовольчої безпеки держави / Н. В. Волченко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. Випуск 5 (60). – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2014. – С. 29 – 33

2. Волченко Н. В. Факторы влияния на участников внешней торговли сельскохозяйственной продукцией / Н. В. Волченко // Молодёжь и инновации – 2009: материалы Международной научно-практической конференции молодых ученых. Ч. 2. / гл. ред. А. П. Курдеко. – Горки: Белорусская государственная сельскохозяйственная академия, 2009. – С. 158–160.

3. Державна служба статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Звіти про стан продовольчої безпеки України у 2009-12 рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.me.gov.ua/file/link/187457/file/zvit2011.doc

5. Калінчик М. Продовольча безпека: уявна і реальна / Микола Калінчик // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika /prodovolcha-bezpeka-u-yavna-i-realna>

6. Плугов А. Г. Мировой опыт обеспечения продовольственной безопасности и его использование в России : диссертация на получение

ученої ступені кандидата економічних наук : 08.00.14 / Плугов Алексей Геннадієвич. – Москва, 2010. – 218 с.

7. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України № 959-ХІІ ВР від 16 квітня 1991 року : за станом на 28.06.2015 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

8. Сухоруков А. І. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 3 (28). – С. 5-15.

9. Сучасний стан і загрози продовольчій безпеці України : Аналітична записка. – Відділ безпеки реального сектору економіки (В. М. Русан) Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. – №50 (Серія “Економіка”). [Електронний ресурс] – Режим доступу :

http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_analit/prodovolcha_bezpeka.pdf

10. The State of Food Insecurity in the World : Food security and nutrition: the drivers of change; Food and agriculture organization of the united nations [Electronic resource]. – Rome : 2015. – Access mode: <http://www.fao.org/3/a4ef2d16-70a7-460a-a9ac-2a65a533269a/i4646e.pdf>

11. Trade Reforms and Food Security : Conceptualizing the Linkages / Commodity Policy and Projections Service, Commodities and Trade Division Food and Agriculture organization of the United Nations. – Rome : 2003. – 315 p.